

UOT – 101.1:316

Rinard Şərifov
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN SİYASİ TƏCRÜBƏSİNDƏ MULTİKULTURALİZM KONSEPSİYASININ TƏHLİLİ

Xarici ölkələrin siyasi təcrübəsində multikulturalizm konsepsiyasının təhlili müasir dünyada dövlətlərin siyasətlərinin aktual istiqamətləri və sosiomədəni integrasiyasının dinamikası ilə əlaqəli olan məsələləri dərk etməyə imkan verir. Multikulturalizm konsepsiyasının əsasını təşkil edən tolerantlıq, mədəniyyətlərin bərabərliyi, etnik müxtəlifliyin tanınması prinsipləri onu etnosiyasətin əsası kimi kifayət qədər cəlbedici etsə də, siyasi təcrübədə bəzi xoşagəlməz təzahürlərinə də nəzər yetirmək məqsəda uyğun hesab olunur.

Müasir dövrdə etnosiyasətin liberal modellərindən biri multikulturalizmdir. Sosial elmlər lüğətində (Dictionary of the Social Sciences) “multikulturalizm” termini bir dövlət, cəmiyyət və icma daxilində müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin birgə yaşayışı kimi müəyyənləşdirilir. Müəlliflər termini konkretləşdirərək, qeyd edirlər ki, “multikulturalizm” müxtəlif irqi və etnik qrupların nümayəndələrinin qarşılıqlı dözümlülük və hörmət şəraitində yaşayışını, həmçinin onların mədəniyyətlərinin unikal xüsusiyyətlərinin qorunmasını nəzərdə tutur [6, s.323].

Multikulturalizm üç səviyyədə nəzərdən keçirilir: *demografik* (milli cəmiyyətlərin demografik və etnomədəni parametrləri), *ideoloji* (ideya-siyasi və dünyagörüşü aspektləri əks etdirən konsepsiyalar) və *siyasi* (dövlətin siyasətində multikulturalizm prinsiplərinin tətbiq edilməsi) [4, s.8].

Siyasi praktikada multikulturalizm prinsipləri digər dövlətlərdən əvvəl Hindistanda reallaşdırılmağa başlandı. Artıq 1950-ci ildə Hindistan ölkənin mədəni müxtəlifliyinin möhkəmləndirildiyi Konstitusiyaya qəbul etdi. Hindistan dövləti əhalinin dil müxtəlifliyini tanıyır: federasiyanın rəsmi dilləri hindi, ingilis və onlarla dillər ki, ştatlarda rəsmi statusa malikdirlər. Hindistanda həmçinin əhalinin dini müxtəlifliyi də tanınır: qeyri-iş günlərinin statusuna beş hind, dörd müsəlman, iki xristian, bir buddist, bir cəynist və bir sikkə bayramları malikdirlər.

Multikulturalizmi rəsmi dövlət siyasəti elan edən ilk dövlət 1971-ci ildə Kanada olmuşdur. Kanada modelinin mahiyyəti xüsusi proqramlar və xidmətlər vasitəsilə etnomədəni assosiasiyalara dəstək və etnik azlıqlara onların Kanada cəmiyyətinin həyatında tamhüquqlu iştirakına mane olan maneələrin öhdəsindən gəlməsində köməklik göstərməkdən ibarət idi. 1982-ci ildə qəbul olunmuş “Hüquqların və Azadlıqların Kanada Xartiyası” və sonra müxtəlif mədəniyyətlərə hörmətin dəstəklənməsinə və onların tam funksionallığına istiqamətlənmiş xüsusi qanunlar paketi sayəsində multikulturalizm Kanadada konstitusion norma oldu. Kanadada multikulturalizm modeli tədqiqatçıların müəyyənləşdirdiyi “assimilyasiyasız integrasiya” formulu kimi dərk olunurdu.

Kanadada multikulturalizm hər şeydən əvvəl dövlət siyasəti ilə assosiasiya edilən siyasi termindir [2, s.10]. Multikulturalizm ideologiyası Kanada siyasətçilərin şüurunda yüksək dərəcədə dominantlıq edir və hətta konservatorlar belə qeyd olunan məsələlərdə liberalların mövqeyi ilə uzlaşmalı olurlar. Bütün bunlara baxmayaraq, məhz Kanadada multikulturalizm siyasəti özünün xoşagəlməz təzahürlərini büruzə verməyə başladı. Belə ki, mədəni pluralizm prinsiplərində sui-istifadə gizli ksenofobiyanın, antisemitizmin, irqçiliyin güclənməsinə səbəb oldu. Kvebekdə fransız mənşəli əhalinin dövlətin multikulturalizm siyasətindən öz məqsədləri naminə istifadə edərək, şəhəri monoetnikləşdirmək meyilləri, mühafizəkarların söyləri nəticəsində ölkənin immiqrasiya siyasətinin qəlizləşdirilməsi və bərabər imkanların verilməsi kimi liberal prinsiplərdən uzaqlaşaraq, immiqrantların

“görünən azlıqlar” və “görünməyən azlıqlar” kimi fərqləndirilməsi, nəticədə etnik qruplar arasında yaxınlaşmanı zəiflədərək, mənədiyyətlərarası əlaqələr üçün şərtləri çətinləşdirir.

Multikulturalizm siyasətinin güclü və zəif tərəflərinin nümunəsi kimi son onilliklərdə reallaşdırılan Avstraliya siyasi modeli görünə bilər. 1970-ci ilə qədər Avstraliyada dövlət icmasının formalaşdırılmasında mahiyyət etibarilə *assimilyator model* hökmranlıq edirdi. XX əsrin ortalarına qədər burada “Beyaz Avstraliya” siyasəti aparılırdı və qeyri-Avropa xalqları üçün ölkəyə daxil olmaq üçün qanunvericilik məhdudiyyətləri mövcud idi. XX əsrin ikinci yarısından sonra inkişaf edən Avstraliya iqtisadiyyatına ucuz işçi qüvvələrinin tələb olunması Asiya ölkələrindən əmək immiqrasiyasının başlanmasına səbəb oldu. İlk əvvəl, bunun sosial nəticələri az düşünüləndə, immiqrantların adaptasiyasının və assimilyasiyanın yaratdığı problemlər, o cümlədən cəmiyyətin etnodemoqrafik strukturunun kəskin dəyişməsi Avstraliya cəmiyyətinin hökmran mədəni bircinslilik prinsipindən kənarlaşmanı nəzərdə tutan Avstraliya birliyinin yeni formulasının axtarışını tələb etdi.

1973-cü ildə leyborist hökumət “Multikultural cəmiyyət – gələcək üçün cəmiyyətdir” adlı sənəd dərc edərək, ümumilikdə multikulturalizm ideyasını Kanadadan mənimsədi. Bu dövrdən başlayaraq, qəbul olunan sənədlər və proqramlar Avstraliyanın siyasi institutlarının etnik müxtəlifliyin Avstraliya cəmiyyətinin gələcək inkişafının şərti kimi təqdimatlandırılmasında olan qəti niyyətlərini təsdiq edirdi. Bu sənədlər və proqramlar multikulturalizmin institusional strukturunu yaradan bir sıra təşkilati həllərlə möhkəmləndirildi, ölkədə multikulturalizm məsələləri üzrə nazirliklər, idarələr, publik-hüquqi təsisatlar və digər ictimai təşkilatlar, fondlar yaradıldı.

1994-cü ildə multikulturalizmin hökumət siyasətinin reallaşdırılmasına kömək üçün indiki, Multikultural Avstraliya üçün Şura adlanan Multikulturalizm üzrə Milli Məşvərət Şurası yaradıldı. Bu cür kompleks tədbirlər etnik azlıqların saxlanılması üçün əlverişli şərait yaratdı. Lakin etnik qrupların qapalı və bircinsli birliklər kimi təsəvvür edilməsi, immiqrantları qeyri-iradi olaraq, özünü bu və ya digər etnik azlığa aid etməyə məcbur edərək, onların özünüdəridetməsinə gətirərək, sosial müxtəlifliklərin və münasibətlərin etnikləşməsi təhlükəsi yaradırdı.

Multikultural etnosiyasətin reallaşdırılması modelinin hakimiyyət tərəfindən düzgün seçilməməsinin dərki XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında anlaşıldı. Etnosentrik sxemə yenidən baxıldı və nəticə olaraq, praktikada multikulturalizmin “*vətəndaş modeli*” bərqərar oldu. Bu model Avstraliyada Multikulturalizm üzrə Milli Proqramda ifadə olunmuşdur. Multikulturalizm vətəndaşların real hüquq bərabərliyi baxımından nəzərdən keçirilməyə başlandı. Etnik azlıqların dəstəklənməsində prioritet konstitusional hüquqların təmininə və xüsusən, sosial məziyyətlərə olan hüquqlara verildi.

1989-cu ildə nəşr edilmiş Multikultural Avstraliya üçün Milli Proqram multikultural siyasətin üç istiqamətini ayırdı: *mədəni identiklik, sosial ədalət, iqtisadi effektivlik*. Birinci - hər bir vətəndaşa mədəni özünüreallaşdırma hüququnun müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tuturdu. İkinci - irqi, cinsi, dini və s. əlamətlər üzrə diskriminasiyaya yol verilməməsinə və bərabər imkanlar üçün hüquqi zəmanətləri nəzərdə tuturdu. Üçüncü - hər bir vətəndaşın etnik və irqi mənşəyindən asılı olmayaraq, istedadlarının mükafatlandırılmasını nəzərdə tuturdu. Lakin sui-istifadə hallarında, mədəni plüralizm etnik qrupların özünüdəridetməsinə gətirib çıxardığı üçün cəmiyyətdə mədəni inteqrasiya prosesinin güclənməsinə deyil, əksinə olan proseslərə və gələcək münaqişələrə şərait yaradır. Bu baxımdan multikultural siyasətin ən uğurlu modellərindən olan Avstraliya modeli belə istisna hal deyil və bu hal özünü 2005-ci ildə Sidneydə baş verən irqi toqquşmalardan sonra xüsusilə aşkar etdi.

Avstraliya və Kanadada multikulturalizm modellərini bütün vətəndaşların hüquq və vəzifələri ilə məhdudlaşan “*vətəndaş-plüralistik model*” kimi müəyyənləşdirmək olar. Avstraliya politoloqu T.Soutfommaseyn qeyd edir ki, bu ölkələrdə multikulturalizm birləşmiş fundamental dəyərləri təşkil edən ümumi vətəndaş mədəniyyəti ilə məhdudlaşır [8, s.410].

Avropa ölkələrində multikulturalizm hər şeydən əvvəl immiqrantların inteqrasiyası problemi ilə uyğunlaşdırılır, buna görə də multikultural siyasət Avropa tədqiqatçıların və politoloqlarının qə-

bul etdikləri kimi “yüksək dərəcədə diskussion mövzudur” [5, s.175]. Avropada multikulturalizmin prinsipləri “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında”(1995), “Avropa Şurasının Lund təkliflərində”(1999) və digər sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Avropada multikulturalizm siyasətinin maraqlı nümunələrindən biri kimi əhalisinin əhəmiyyətli hissəsinin ingilislərdən, şotlandlardan, uelslilərdən, irlandlardan və o cümlədən hindli, pakistanlı miqrantlardan təşkil olunan Böyük Britaniyanı göstərmək olar. Etnik azlıqların sosial proqresinə 1965-ci ildə leyborist hökumətinin qəbul etdiyi ictimai yerlərdə diskriminasiyanı qadağa edən Qanuna 1968-ci ildə irqi və etnik mənşə əlamətinə görə diskriminasiyanın qadağa edilməsinin əlavə olunması və İrqi məsələlər üzrə İdarə yaradılması səbəb oldu. 1976-cı ildə diskriminasiyaya qarşı qəbul edilmiş yeni Qanun bu hadisəni xarakterizə edən anlayışların məzmununu daha da genişləndirdi və həmin qanunla İrqi bərabərlik üzrə Komissiya yaradıldı. Bu şəkildə multikulturalizm və ya mədəni plüralizm Böyük Britaniyada siyasi vəziyyətin fərqləndirici cəhətlərindən birinə çevrildi.

İngilis tədqiqatçıları etnik azlıqların Britaniya cəmiyyətinə integrasiyasının xarakterini müəyyənərkən, immiqrantların və onların davamçılarının yeni yaşayış yerlərində nəinki mənsub olduğu etnosuna xas mədəniyyətin və məişətin spesifik cəhətlərini qorumasını, həm də qrup həmrəyliyinə ifadə edən kompakt yerləşməsinə və etnik məntəqələrin formalaşdırılmasını, müəyyən növ fəaliyyətlərin xüsusişdirilməsini, yəni qapalı irqi və etnik qrupların hüquqlarında həyat fəaliyyətinin lokallaşmasını ifadə edən “*inkapsulyasiya*” terminini elmi dövriyyəyə daxil etdilər. Bu cür etnosiyasət miqrantların bütün problemlərini həll etmədi və etnik azlıqların təcrid olunmuş mövcudluğuna gətirib çıxardı.

Bu gün multikulturalizm Böyük Britaniyada böhran halındadır. 2005-ci ildə London teraktlarından bir ay sonra Baş nazir Toni Bleyr rəsmi olaraq, Britan multikulturalizmini “dəfn etdi”. Etnosiyasətin yeni modelinin əsasına “Britishness” ideyası qoyulur ki, bu da faktiki olaraq, etnik azlıqları Britaniya cəmiyyətinə yumşaq adaptasiya söylərinin uğursuzluğunun tanınmasını ifadə edir.

XX əsrin 90-cı illərində mədəni müxtəlifliyə münasibətdə Fransanın dövlət siyasətini nəzərdən keçirərək, A.Hargrevas Fransa hökumətinin qarşısında dayanan iki dilemmaya - *kənarlaşdırma siyasəti* ilə *plüralizm siyasəti* arasında seçim zərurətinə diqqəti cəlb edir. Onun fikrincə, seçim “qızıl orta”nın xeyrinə edildi ki, həmin siyasət artıq 80-ci illərin ortalarından həyata keçirilirdi. Onun qeyd etdiyi kimi, dövlət siyasətinin məzmunu ondan ibarət idi ki, “mədəni müxtəliflik həmin etnik azlıqların bu müxtəliflikləri hakim mədəni normalar çərçivəsi ilə məhdudlaşdırması şərtilə qəbul olundu” [7, s.139].

Avropa ölkələrinin bir çoxunda son zamanlara qədər multikulturalizm siyasəti özünün düşülməzliyi ilə seçilirdi. Onda çox zaman bir-birinə uyğun olmayan elementlər - milli identikliyin qorunmasına səy və immiqrantların mədəni identikliyinə ifrat qayğı iştirak edirdi. Nəticədə, multikulturalizm Fransada olduğu kimi mədəni assimilyasiyaya müncər edilirdi, ya da Böyük Britaniyada olduğu kimi milli dövlətin mədəni ənənələri və adətləri zərbə altında qalırdı” [3, s. 535].

Qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizm modelini rəhbər tutan Avstraliyada, Böyük Britaniyada və digər ölkələrdə mədəni müxtəlifliyin dəstəklənməsi mümkün olsa da, cəmiyyətin vətəndaş birliyinə nail olunmadı. Bununla əlaqədar olaraq, vacib məsələ ortaya çıxır ki, ümumilikdə etnik müxtəlifliyi qoruyaraq, prinsipcə cəmiyyətin birliyinə nail olmaq mümkündürmü? Müasir dünya təcrübəsi hələ bu suala aydın cavab verməyə imkan verməsə də, pozitiv xarakterli müşahidələr nəzərə çarpır. Bu müşahidələrin ən parlaq nümunəsini müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası təqdim edir. Bu cür birlik nümunəsini ölkəmizin prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının təmsalında xarakterizə edərək, qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayır” [1].

Açar sözlər: multikulturalizm, etnosiyasət, sosial ədalət, mədəni plüralizm, assimilyasiya, adaptasiya, etnik müxtəliflik, inkapsulyasiya

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Mehdiyev R. “Bir “qüvvə mərkəzi”nin hegemonluğu özünü doğrultmadı”, 03.12.2014, www.azertag.az
2. Антонова В. Мультикультуризм. М.: ООО “Вариант”, 2012, 118 с.
3. Пестушко Н.А., Существует ли альтернатива мультикультурализму? // Мир науки, культуры, образования, № 6 (49), 2014, 626 с.
4. Куропятник А. И. Мультикультурализм: проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ, СПб.: 2000, 207 с.
5. Banks M. Ethnicity: Anthropological Constructions/M.Banks. London & New York, 1997, 481p.
6. Calhoun C. Dictionary of the Social Science, Oxford University Press, 2002, 563 p.
7. Hargreaves A. Immigration, “race” and ethnicity in contemporary France, London: 1995, 267 p.
8. Soutphommasane T. Grounding multicultural citizenship: From minority rights to civic pluralism // Journal of intercultural studies, 2005, Vol. 26, № 4, p.401-416

Ринард Шерифов

**АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА
В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

Резюме

Анализ концепции мультикультурализма в политической практике зарубежных стран дает возможность познать проблемы, связанные с актуальными направлениями политики государств мира и динамикой социокультурной интеграции. Толерантность, равнозначность культур, признание этнической различности, как принципы, составляющие основу концепции мультикультурализма, если даже делают его привлекательной как основу этнополитики, представляется целесообразным обратить внимание на некоторые нежелательные его проявления в политической практике.

Ключевые слова: мультикультурализм, этнополитика, социальная справедливость, культурный плюрализм, ассимиляция, адаптация, этническое разнообразие, инкапсуляция

Rinard Sharifov

**ANALYSIS OF MULTICULTURALISM CONCEPT IN A POLITICAL
EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES**

Summary

Analysis of multiculturalism concept in a political experience of foreign countries gives opportunity to realize issues related to actual direction of countries' policy and dynamics of social-cultural integration. Although, tolerance, equality of cultures, the principles of recognition of ethnic diversity forming the basis of concept of multiculturalism make this concept quite attractive as the basis of ethno-political situation, it seems appropriate to pay attention to some undesirable manifestations in a political experience.

Keywords: multiculturalism, ethnopolicy, social justice, cultural pluralism, assimilation, adaptation, ethnic diversity, encapsulation